

הרב ארי יצחק שבט
מרצה למחש"י ותשבי"ע במכללת אורות ישראל, וראש המרכז התיעודי בבית-הרב
הופיע בכת"ע שמעתין 184 (שבט תשע"ג), עמ' 149-174

הרצ"ה כממשיכו של הראי"ה בנושא הגבורה הפיזית והצבאית

א. האם הרצ"ה היה "לוחמני" יותר מאביו הראי"ה?¹

מספר ניכר של אנשים בעולם התקשורת, האקדמיה והפוליטיקה,² ואף יחידים בעולם התורה,³ רגילים "להאשים" את מורנו הרב צבי יהודה, בהפיכת משנתו של אביו מרן הראי"ה זצ"ל ליותר "ימנית" או "מיליטנטית" מבחינת מרכזיותה של כיבוש ויישוב ארץ ישראל וערך הגבורה הצבאית.⁴ אמנם, המגמה שרוצים כולם לאמץ את הרב קוק למחנה שלהם היא מבורכת, ואף מוצדקת מבחינה אמיתית,⁵ אך למען הדיוק, עיון במשנתו ובהנהגותיו של הראי"ה מראה שהרב צבי יהודה היה נאמן ביותר לדרכו של אביו⁶ גם בנושא המדובר.⁷

אנו מסתכלים בדורות הראשונים, המסופרים בתורה, בנביאים ובכתובים, אותם הדורות שהיו עסוקים במלחמה, – והם הם הגדולים שאנו מתייחסים אליהם בידיות וגדולת-קדש... משתוקקים לאמוצם,⁸ לכח החיים החטוב והגבוש, האיתן והמוצק... ומתוך תשוקה זו, כחנן הרוחני מתאמץ וכח-גבורתו מתעדן, ואותן הנשמות החזקות חוזרות לחיות בנו כימי עולם.⁹ מתגלה בכנסת-ישראל צבעה העצמי, הולכים הכוחות ומתפתחים, הולכת ושבה לה החכמה, הגבורה היושר והטהרה הפנימית, הולכת האומה ונבנית... היא יודעת כבר שיש לה ארץ, שיש לה שפה, ספרות, שיש לה צבא – היא התחילה להכיר במלחמת עולם זו.¹⁰

בפסקה האחרונה, מתייחס הרב קוק להקמת הגדוד העברי ביוזמת ז'בוטינסקי וטרומפלדור, שראה בהם הלוחמים הראשונים בארץ ישראל מאז מרד בר-כוכבא,¹¹ וכתחילת תחיית היהודי האידיאלי, "נפש בריאה בגוף בריא".¹² למרות שערך הגבורה הפיזית והצבאית מבוסס היטב אצל כמעט כל גיבורי

¹ המאמר הוא קיצור ממאמר מקיף, "סיבות ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב קוק- האם הרב צבי יהודה היה יותר "ימני/מיליטנטי" מאביו הראי"ה קוק?", "נרו יאיר"- ספר זכרון לעודד חמדי- מצפה יריחו תשע"ג.

² ראו א' רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 279; ז' שטרנהל, "האב הבן ורוח הקודש", הארץ, 2/08/01; G. Aran, "The Father, the Son, and the Holy Land," Spokesmen for the Despised Fundamentalist Leaders in the Middle East, pp. 294-327, הטוענים שכביכול הרצ"ה ותלמידיו, שינו את משנת הראי"ה ליותר ימנית.

³ וראו בהרחבה בהמשך בפרק ד.

⁴ נדגיש שמדובר במאמר זה רק על התחום המדיני-בטחוני, שהרי ידוע שהרב זצ"ל וגם הרצ"ה היו אנשי "שמאל" בנושאים כלכליים חברתיים, ראו בהערה הבאה.

⁵ הקפיד הרב קוק להיות כלל-ישראלי, בראיית הערך החיובי שבכל מפלגה וזרם, ראו אורות עמ' ע-עב, ו-קנב.

⁶ על נאמנותו של הרצ"ה לדרכו של אביו, ראו משמיע ישועה, עמ' 47-74; ר"נ גוטל, "אומנות ואמנות בעריכת הרצ"ה קוק את כתבי הראי"ה קוק, עריכת ה"מבוא", לספר "שבת הארץ" – מקרה מבחן", תרביץ ע (תשס"א), עמ' 601-625, השוו' מאיר, "אורות" ויכלים: בחינה מחודשת של 'חוג' הראי"ה קוק ועורכי כתביו", קבלה יג (תשס"ה), עמ' 163-247.

⁷ עד כה, התייחסו לנושא ר"ע ולנסקי, אבן ישראל ג, "ללמוד בני יהודה קשת", עמ' יא-ל; ר"צ טאו, לאמנות עתנו ד, "אזור ישראל בגבורה". ר"מ צוריאלי, "התעמלות הגוף וענייני גבורה במשנתו של הראי"ה קוק", פניני הראי"ה עמ' 503; צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 125-128; ר"ש אבינר, מחיל אל חיל, ב' חלקים; ר"צ קפלן, "הגבורה במחשבת הרב קוק", בבסיפולי גלימותו, עמ' 17-23; א' שפיר, "הרב קוק ויחסו לפעילות גופנית ולספורט", הגיגי גבעה תשנ"ו, עמ' 147-158. נראה שמתכוון הרב כאן לשינון לשוני כפול, לאמץ את האומץ שלהם. השוו למקור בשמונה קבצים, ו, קג: לאימוצם.

⁸ אורות המלחמה ב, אורות, עמ' יג-יד. חשוב לציין שרובן של עשרת הפסקאות של אורות המלחמה, עוסקות דווקא בכמיהה לשלום המתגלה בעולם כתוצאה מהנוראיות של מלחמת עולם הראשונה, ושממלכת ישראל דווקא נלקחה מאתנו, עד העת הזאת, "עד אשר תבא עת מאושרה, שיהיה אפשר לנהל ממלכה בלא רשעה וברבריות... והנה הגיע הזמן, קרוב מאוד...", שם, פסקה ג. כלומר, הרב אינו נאיבי, ומכיר היטב שעדיין יש צורך לגבורה והרתעה, ברם אין מה להשוות בין הנימוסים המקובלים היום בשדה הפוליטיקה הבינלאומית ("politically correct"), לבין "זאבי הערב" שהשתלטו פעם, ראו הערה 75. כפי שנראה בברור, ואף יותר במאמר המקיף (לעיל הערה 1), הרב היה רחוק מלהיות פציפיסט.

⁹ אורות, עמ' טו. הכוונה להקמת הגדוד העברי שהקימו "במלחמת עולם זו", ראו מאמרי, "פרסום ראשון של דרשת הרב קוק זצ"ל על חשיבות הדגל הישראלי" המעין מט, ג (ניסן, תשס"ט), עמ' 55-68, שם הרחבתי בנושא.

¹⁰ שם, וראו הערה 81.

¹¹ שם, וראו התשובה ה, א.

התנ"ך, ובמאמרי חז"ל רבים,¹³ מציין ר"צ קפלן ש"יש להודות כי בין דוברי דבר-התורה בדורות האחרונים לא מצינו מי שידגיש כל כך את ערך הגבורה, כפי שהדגיש הרב קוק".¹⁴ מצאנו לא פחות מעשר (!) נקודות שונות לערך הגבורה במגוון מקומות במשנת הרב קוק, חלק מלכתחילה, וחלק בדיעבד, בתור הכרח בעולמנו.¹⁵

ב. תורת ארץ ישראל: איחוד ההפכים מגלה אחדות הא-להים

ידועים דברי הרב קוק בשבח ההתעמלות ("ההתעמלות, שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ-ישראל, לחזק את גופם בשביל להיות בנים אמיצי כח לאומה, היא משכללת את הכח הרוחני של הצדיקים העליונים..."),¹⁶ שמאד הרגישו את הקנאים שבירושלים.¹⁷ דווקא הרב צבי יהודה הציע שכדאי לרב להשמיט מדבריו משום מתנגדיו, אך סירב הרב, בעמדו על העקרונות שבסוגיה.¹⁸ פירש הרב את דבריו למקורביו "קדושה זקוקה גם לגבורה, אף לגבורה גופנית. שמשון הגיבור היה גיבור בגופו, והיתה שכינה מקשקשת לפניו כזוג,¹⁹ ודוד המלך היה גיבור ממש, גיבור בגופו, והיה כולו קדושה".²⁰ "בישראל... מתגלה ביחוד בעיקבא דמשיחא, בתור תביעה של חיזוק חומרי, שמכל מקום מגמתה הפנימית היא עילוי הנשמה".²¹

"העוז וההדר מתהרמנים, וגבורת האמת וזיו השירה...²² "ע"כ לבשתהו אמו בגדי עשו וחיצוניותו היתה דומה לעשו, שזה היה ג"כ צורך אל הברכות, שע"י ידי עשו ישכלל תכלית 'קולו של יעקב'... איזה שימוש במידותיו של עשו... לתכלית טוב...".²³

אמנם, סובר הרב שרק ישראל מסוגלים להרמוניה הזאת של קדושת הבשר והשרירים,²⁴ ולכן גם קבלנו הרבה יותר פרטי מצוות מעשיות המקדשות את כל תחומי החיים הפרטיים והלאומיים.²⁵ יש צורך לעולם וגם לישראל בגבורים כובשים... זאת היא כל תביעת הקדושה, התורה והמצוה".²⁶ כדי לחדד את החידוש שבשילוב הזה, נזכר בסטריאוטיפ הנפוץ האומר הפוך. אם נבקש מאנשים לצייר "צדיק", בדרך כלל נקבל תמונות של רבנים זקנים וחלשים, לעומת אם נבקש לצייר "גיבור". הרב קוק הבחין שהסטריאוטיפ הוא נכון אצל אומות העולם, ולצערנו, אף התפתח אצלנו בגלות. מציין הרב שהאידיאל שבגבורה המשולבת יתכן רק בארץ ישראל:

בארץ-ישראל אפשר להשיג איך שהבשר של הגוף הישראלי הוא קדוש ממש כקדשת הנשמה, ואין צורך כל-כך להרגיז את הגוף ממנוחתו הטבעית... באוירה המחכים של ארץ-ישראל.²⁷ הגלות לא היתה יכולה להוציא אל הפועל **טיפוסים שלמים**. לא המון גבור...²⁸ במקום אחר, מתאר הרב את אותו "טיפוס שלם" שיצמח ארץ ישראל, "ובידים מלאות אמוץ ושרירים חזקים כברזל ובקומה מחוטבה ונפש מלאה עז יגש הצעיר הישראלי העתיד אל תחית עמו וארצו...".²⁹ "העצבון הכללי... היא קשורה בגולה שהננו כמו חללים"³⁰ ... מלא עצב".³¹ כלומר, מזהה

¹³ ר"ד חי הכהן, "האם גבורת הרוח מול גבורת הגוף?", כלביא שכן- ספר זכרון לגד עזרא, עמ' 70-74; ר"ש אבינר, טל אורות, פרשת פקודי, פרק 3; ר"צ קפלן, (לעיל הערה 7), ובשאר המקורות שם.

¹⁴ ר"צ קפלן, שם, עמ' שיד.

¹⁵ ראו עין איה, שבת ו, מד, ולהלן בהערה 76.

¹⁶ אורות, עמ' פ. בהמשך הבאנו הסברים לדברי הרב הללו, הערות 20 ו-94.

¹⁷ ראו מחאתם החרפה של "רבני וצדיקי ארץ ישראל" ודברי העורך הלועג, "תפלת הרב קוק", דגלנו, ירחון לספרות ולענייני היהדות החרדית, בטאון צעירי אגודת ישראל בפולין (עורך: רא"ז פרידמן), שנה ז, חוב' ב (שבט, תרפ"ז), עמ' 2, וליקוטי ר"י בארי, אוהב ישראל בקדושה ג, עמ' 107-115, ודברי הגנתו של תלמידו של הרב, הרי"מ חרל"פ, טובים מאורות (נדפס ב"מעייני ישועה", מהד' תשל"ז), עמ' 3-14, שהיה נערץ בחוגי הקנאים.

¹⁸ ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, עמ' שנב, כשהרצב"י ערך את הספר "אורות", והעיר לאביו שהקנאים ישתמשו בכמה דברים לרעה, ושאלו יש להשמיט כמה דברים, השיבו שאין זה "מורא שמים" אלא "מורא בשר ודם", ומורא כזה אין לו. סוטה, ט ע"ב.

²⁰ מפי רא"י שרייכר, אחד משלושת התלמידים שהיו עם הרב בבכיו על תגובת הקנאים ובהסברת עמדתו, ח' ליפשיץ, שבחי הראי"ה (מהדורת תשל"ט), עמ' קסג, ובאגרת אחרת, אוצרות הראי"ה, עמ' 1061.

²¹ אורות הקודש ג, עמ' עט.

²² ערפלי טוהר, עמ' נ.

²³ מדבר שור, הדרוש התשעה ועשרים, עמ' רעא.

²⁴ אורות, עמ' קע, "... קדושת הגוף בברית בשר ממש... אומות העולם אינם יכולים להשיג איך נעשה הבשר מקודש, איך נעשו התפקידים הגשמיים בעצמם אידאליים. הערלה מעכבת.

²⁵ אורות, עמ' קכא, קסג ו-קסה.

²⁶ אורות, עמ' קעא, מובא בהקשר שלנו אצל י' אלדד, "משורר החיים הקדושים", הבוקר, 26/8/60, עמ' 3.

²⁷ שם, (ח).

²⁸ אורות, עמ' עג.

²⁹ מאמרי הראי"ה א, "דרך התחיה", עמ' 7.

הרב שהגלות אשמה במה שהסתלפה התמונה של הישראלי האידיאלי.³² כמו בא"י, מסביר הרב שהאידיאל העליון, ה"תחנה הסופית", היא תחיית המתים, איחוד הגוף עם הנשמה.³³ איחוד "הפכים" נוסף שאנו אמורים לעשות בתחום הוא לאחד את הגבורה עם הענוה, לא לשכוח שה' נותן לנו לעשות חיל.³⁴ כמו כן, עלינו לאחד בין הגבורה והמוסר, למרות שהשניים לפעמים סותרים, ומזהיר שהגבורה לא תביא חלילה, לגסות.³⁵ בהתאם, התאונן הרב על הנצרות שהגזימה בהתמקדותה הבלעדית במידת אברהם אבינו של חסד ומוסר, לעומת האיסלם, שהגזים במידת הגבורה של יצחק. לעומתם, התפקיד שלנו כישראל, יעקב, הוא מידת התפארת, ה"מהרמנת" בין השניים.³⁶ אמנם שיא "איחוד ההפכים" הוא בדרך, שיתוף הפעולה בין הרע לבין הטוב. "להשתמש גם בכחות הרשעה עצמם, אל המגמה הקדושה... בהיותו נוטל את החיל הנוטה לרשעה... (ל)עבודות הקודש.³⁷ לסיכום, השקפתו של הרב קוק של "אחדות ההפכים",³⁸ המבטא בקיצוניות את האיחוד שבבריאה ושבבורא, רואה חשיבות עקרונית בתחום הגבורה הישראלית (וממילא מזכירה רבות), שביחד עם איחוד החומר והרוח, מתאחדת גם עם המוסר, העדינות וענוה, תכונות שלרוב, סותרות את הגבורה.³⁹

ג. חיוניות ההשתדלות האנושית

היחס בין ההשתדלות האנושית לבין הביטחון בהקב"ה, הוא דוגמה נוספת לשני ניגודים לכאורה, הזקוקים לאיחוד במשנת הרב. אין כמו ההקשר של מלחמה, להדגמת העיקרון לא להסתמך על הנס,⁴⁰ כפי שמופיע לרוב בתנ"ך⁴¹ ואצל קדמוננו, אפה שאפילו הרמב"ן, שממעט בחשיבות ה"השתדלות" ברפואה, מדגישה במלחמה,⁴² וכך גם הרב קוק.⁴³ דרשת הר"ן, על הפסוק "וזכרת את ה' א-להיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל", המדגישה שאתה עושה חיל תוך כדי זכירה שה' הוא מקור כוחנו,⁴⁴ היה מרגלא בפומיה של הרצב"י.⁴⁵ אף אביו הרא"ה, הזכיר דרשה הזאת של הר"ן.⁴⁶ סובר הרב שרק במקום שההשתדלות לא תועיל, אז אולי יושע ד' ע"י נס.⁴⁷ זה חילול ד' שמזהים הבטחון עם עצלות.⁴⁸

ד. כיבוש וירושת ארץ ישראל

³⁰ על פי יחזקאל לו, והגר"א, ליקוטים בסוף ספרא-דצניעותא, לפני ד"ה שרש.
³¹ אוצרות הראי"ה (ערך: ר"מ צוריאלי, מהדורת תשמ"ח), מאורות הראיה, פרק ב'.
³² שבת הארץ, הקדמה, עמ' כב-כד, ראו מאמרי הראיה א, "גדול וגבור- ר"ש מוהליבר זצ"ל", עמ' 127..
³³ חבש פאר, דרושים, עמ' כב-כג, וראו עולת ראיה א, עמ' רמג.
³⁴ ראו הערה 46, שהביא הרב רעיון דומה מדרשות הר"ן, וראו אדר היקר, עמ' נו.
³⁵ אדר היקר, עמ' נב-נז; אה"ק ג, עמ' שמש; בהערה 126. ראו רמב"ן, דברים פרק כג, י, "ויהיה מחניך קדוש"... כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה... הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב. ועל כן הזהיר בו הכתוב, ונשמרת מכל דבר רע"; הנצי"ב, העמק דבר, דברים יג, יח.
³⁶ אורות, עמ' קנג, ו-כה. כך גם באוצרות הראיה ד (לעיל הערה 31), עמ' 189, "...וגבורת הקודש מתרוממת בתפארת עוזה". מאלפים דברי הרש"י זיון, "משנה שברון", היסוד, י' באלול תרצ"ה, עמ' 1, שהספיד את הרב קוק בכך ששמו, אברהם-יצחק, משלב את החסד והגבורה, מובא מובא בספר זוהר עליון, הוצ' אור האורות, עמ' 86.
³⁷ עין איה, שבת ט, מט, ראו היטב בהערה 113 ו-126.
³⁸ הרמ"צ נריה, "הוא", גליון זיכרון לציון חמש שנים לפטירתו של הרב קוק, הצופה ג' באלול ת"ש, עמ' 10; ב' איש שלום, הרב קוק- בין רציונליזם למיסטיקה; צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 100-103; א' רוזנק, הרב קוק, עמ' 280. השוו להרב הנזיר הר"ד כהן, מבוא לאורות הקודש, עמ' 18-19; אורות הקודש ב, עמ' שצא-תמוז, שניסח הכלל שונה במקצת: "האחדות הכוללת". ראו בענייננו למשל, עין איה שבת, ו, מד ו-מו.
³⁹ אורות, עמ' כד.
⁴⁰ פסחים, סד ע"ב, "אין סומכין על הנס".
⁴¹ למשל שמואל ב, א, יח, "...ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר", וכל תכסיסי המלחמה שם.
⁴² ראו למשל רמב"ן על בראשית ו, יט; יז, א; לה, יג; דברים כ, ט, בהשוואה לדבריו בענייני רפואה, ויקרא, כו, יא.
⁴³ עין איה ברכות א, קמג; שם, ב, קצג; שמונה קבצים, ב, קעט. הרעיון פותח יפה בפרקי מבוא של ר"ע ולנסקי, אבן ישראל ג, תוך כדי השוואה עם דעות הראשונים, כגון בעל החובות הלבבות.
⁴⁴ דרשות הר"ן, הדרוש העשירי על פי דברים ח, יח, ראו גם ר"י אברבנאל על דברים ח, יז.
⁴⁵ למשל, לנתיבות ישראל א, עמ' סו, פט, צג, קד, קי, קכג.
⁴⁶ עין איה ברכות א, קמג וכן קא. ראו שמשמש בביטוי בהקשר זה גם באגרות הראיה ב, עמ' רי, ובעין איה, שבת ו, מח.
⁴⁷ שם, ברכות ט, יד.
⁴⁸ לנבוכי הדור, עמ' רה.

הזכרנו את טענת הר"י עמיטל⁴⁹ ובעקבותיו, אחרים מרבני מימ"ד,⁵⁰ שחשב להבחין בין משנתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, לבין תפישת מורנו הרב צבי יהודה. הוא רצה לטעון שרק השני חישוב מאוד את מצות כיבוש ארץ ישראל,⁵¹ בהדגשת דברי הרמב"ן, על הפסוק, "והורשתם את הארץ..." שלא נעזבה ביד זולתנו מן האומות",⁵² כלומר שיש מצוה מדאורייתא שיהיה שלטון יהודי בכל ארץ ישראל. לעומת זאת, הוא טען שמתניחס הראי"ה למצוה זאת רק במקום אחד (!). על כן חשוב להבהיר שבמחילת כבודו, מצות כיבוש הארץ היא אכן יסוד במשנת הראי"ה, ושבו הוא ממשיך נאמן לדרכו. למשל, מגדירה "המצוה החמורה שבחמורות של כיבוש ארץ הקודש וקנינה... שאין שום התנצלות להתבטל ממצוה חיובית".⁵³

הרב אף פירט בהדרכה מעשית בנוגע לקיום המצוה, שעדיף קנין הארץ בכסף, ולא דווקא במלחמה, אך החובה היא התוצאה, שארץ ישראל תהיה תחת שלטון ישראלי.⁵⁴ לעומת טענת הרב עמיטל, חזר הרב על חשיבות הכיבוש בלפחות 19 (!) מקומות (ראו היטב בהערות),⁵⁵ והדגיש שמלחמת המצוה של כיבוש ארץ ישראל כמובן דוחה פיקוח נפש, שהרי כל מלחמה כרוכה בסכנה, ועל דעת כן צוותה התורה.⁵⁶ בעיניו, השירות הצבאי היא עבודת ה' ומלחמת מצוה, ויוצאים אף שבט לוי.⁵⁷

אף מצאנו שפעל הרב קוק בהתאם למעשה, למשל, מעיד רי"ל מימון, שהשיב לו הרב קוק שאין מברכים על העלייה לארץ כי תכלית המצוה היא רק כשוכבים אותה.⁵⁸

כמו כן, מעיד רש"ק מירסקי, שהיה אצל הרב בתקופת מאורעות תר"פ בירושלים. לפניו היה מדינאי שניסה להשפיע על הרב שיפרסם שאין ברצונו לכבוש את הארץ ולייסד בה מדינה, כי אם די לנו לשבת בארץ הקודש תחת שלטון זר, ובכך לדעת האיש, ראשי האיסלם יימנעו מלהסית, ושפיכת הדמים ייפסק. הזדעזע הרב ואמר בקול רועד, "כיצד יכולה להכנס בלב האיש הזה מחשבת-מעל כזאת בדי' ובעמו, שאני אחתום על זה? הלא בזכות בנין הארץ וכיבושה ניגאל!" והוסיף, "מעולם לא ראיתי את רבנו בהתרגשות כזאת".⁵⁹ עדות דומה נמצאת בעמידת הרב על זכות בעלותו על הכותל בשנת תרפ"ט מכוח מצות כיבוש ארץ ישראל, למרות שמנהיגי היישוב ניסו להניעו מכך.⁶⁰

כך ראינו גם בחיבתו לגדוד העברי, שהתייחס אליהם בהערצה,⁶¹ "כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי", ושיש בחיבה כלפיו "קוי קדושה",⁶² ו"קודש היא לנו",⁶³ "כצבאות קדושים, כמלאכי השרת

⁴⁹ הרב יהודה עמיטל, "משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), עמ' 137.

⁵⁰ ח"כ לשעבר, ר"מ מלכיאור, הזכיר בשיעור במדרשת ת"ל אורות, באביב, תשנ"ו.

⁵¹ ראו בהרחבה אצל רח"א שורץ, בדרך התורה הגואלת, עמ' רכג- רכה לנתיבות ישראל; משמיע ישועה, עמ' 277-290.

⁵² רמב"ן, הוספות לספר המצות של הרמב"ם, עשה ד', ובפירושו על במדבר לג, נג. חשוב לציין שדברי הרמב"ן בנושא התקבלו על ידי "כל הפוסקים ראשונים ואחרונים", כלשון המסכם של הפתחי תשובה יורה דעה עה, סק"ו, והשדי חמד.

⁵³ ראי"ה קוק, חזון הגאולה, עמ' רכב, מובא גם באוצרות הראי"ה (לעיל הערה 31), עמ' 1123.

⁵⁴ מאמרי הראיה א, "נאום על ישוב ארץ ישראל", ירושלים תש"מ, עמ' 252; שם ב, "הלכה ומעשה", עמ' 524-526.

⁵⁵ למשל, מאמרי הראיה, "דגל ירושלים", עמ' 333-335, על כיבוש ארץ ישראל והציונות המדינית בעקבות הצהרת בלפור, "יחד עם שר צבאנו העתיק יואב, יחזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי א-להנו", ושם, "בחגיגת בית הכנסת הגדול בתל אביב", עמ' 246-247, שמשבח את המלחמות "לשבור את עול (הגוים) מעל צוארינו ולהרחיב את גבול ארצנו, ושם, "נאום על ישוב ארץ ישראל", - 252-253; שם ב, "חנוכת בית המדרש למורים ימורח"י", עמ' 477-478, ו"הלכה ומעשה", עמ' 524-526; מדבר שור, עמ' רב, "וציוויה אל בניי בענין כבישת האומות והורשת הארץ", ומסביר את המוסריות שבדבר; ולפני הצהרת בלפור, גנזי ראיה, עמ' 80-81, להשתדל פוליטית שיתנו לנו בעלות על ארץ ישראל; אגרות הראיה ב, עמ' רי, "כשם שאנו מכירים ומאמינים שתשועת ישראל תבא ע"י התחלה של קץ-המגולה, שנעשה אנו בכח אשר נתן לנו ד' לעשות חיל, לרכוש את הארץ, לגאול אותה. לעבדה ולבנותה, לכבש אותה בכיבושים קולטוריים ומעשיים..."; שו"ת משפט כהן, סימן קמו, עמ' שנא; "דרשת הדגל" (לעיל הערה 10) עמ' עמ' 65; "תפילת הדגל" ב"תפילות ארעיות לראי"ה קוק" (ערכה: י לוי), אקדמות ט (תמוז תש"ס), עמ' 56-58, וא' שבט, "דגל ישראל במקורות במקורות היהדות- חלק ג", אורשת ג (תשע"ב), עמ' 198, "זכרון... בהכבש ארץ הקודש... וגאולת ארץ קדשם"; טוב רואי, סוטה ח; אגרות הראיה ג, עמ' קלד ו-קלו; אלה מסעי, מהדורת תשע"א, עמ' 113; זכרון ראי"ה, עמ' מז; אוצרות הראי"ה ג (לעיל הערה 31), הלכות עבודה זרה וחוקות עובדיה, ז, "כיבוש ארץ ישראל מצוה הוי בכל אופן גם אם אין שם עבודה זרה", בהערה הבאה, ועוד.

⁵⁶ שו"ת משפט כהן, סימן קמד, עמ' שכז, ו-שלו; שם, סימן קמה.

⁵⁷ מהערתיו של הראי"ה על הרמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, שבת הארץ ג, מהד' תשס"ז, הובא באבן ישראל ג, עמ' פז.

⁵⁸ אוצרות הראי"ה, מהדורת תשס"ב, עמ' 371; רי"ל מימון, "ברכת הארץ" נספח לקצש"ע, מהד' תשכ"ו, עמ' סד.

⁵⁹ שי רז, מלאכים כבני אדם, מהדורת תשנ"ד, עמ' 145-146.

⁶⁰ ראו בהרחבה, ח' לנגוס, כותלנו; א' שבט, "שלום עם סבלנות, אמת היא מוחלטת- פרסום דרשתו המקורית של הרב קוק על הרקע של ועדת הכותל ומאורעות תרפ"ט", מגד ירחים (147), כסלו תשע"ב, עמ' 4, ובהמשך הערה 196.

⁶¹ בהרחבה במאמרי "דרשת הדגל" (לעיל הערה 10).

⁶² שם, עמ' 65.

⁶³ "תפילת הדגל", שבט (לעיל הערה 55), עמ' 198.

נדמו ליי, למרות שידע שהרוב המוחלט של החיילים בגדוד לא היו דתיים⁶⁴ ושהיו בו בעיות בקיום המצוות.⁶⁵ סיבה מרכזית בהערצתו של הגדוד היא בתור סמל לכיבוש ארץ ישראל.⁶⁶ חייבת הרב לצבאיות ישראלית התבטאה גם בתמיכתו ומעורבותו במעשי המחתרות, שראה, בגדר כיבוש א"י.⁶⁷ כך בראיונות עם ותיקי הישיבה, מתברר שאחוז ניכר ממרכז הרב היו במחטרות.⁶⁸

ה. חשיבות ההגנה וההרתעה

התורה איננה נאיבית, ויודעת שקיימים איומים. למרות שיצר הקיום מטביע בנו טבע לברוח מפני הסכנה, מחייבת אותנו התורה להתגבר ולהתגונן. במיוחד לתפישתו העקרונית של הרב, שלכל אומה יש תרומה ייחודית,⁶⁹ עולה שכל עם, להגן על עצמו.⁷⁰ אם כך מדבר כלפי צרותיה של אנגליה, רק אפשר לדמיין כמה היה מרהיב ומעודד את הצבא הישראלי בארץ ישראל, מול אויבי ישראל.⁷¹ מדגיש הרב שההתנהגות הטבעית להתגונן בגבורה, מחייבת אף את האדם הפרטי, ואף לועג במקום אחר על "הסבלנות של האיש הרואה שכבוד ביתו ומשפחתו נתון הוא למרמס כל פריץ והולל, והוא ברפיונו מעמעם ומחשה".⁷² גבורה כזאת נחשבת "שימוש לטובה באבירות נקמה ושנאה".⁷³ לגבי ריבוי המלחמות שבתנ"ך, מעיר, "אין לנו כלל להתבושש באותן המלחמות אשר עשינו... נגד הקמים עלינו להכחיד את קיומנו אילו אם היתה רק מלחמת חיים פשוטה, גם היא אינה בושה...".⁷⁴ מתייחס הרב לכך שלא די בהתגוננות, אלא גם הצורך **בהרתעה לפי מה שמקובל בדור**.⁷⁵ אכן, כותב הרב שאפילו בתחילת ימות המשיח, יתכן שעוד נצטרך את החרב והגבורה הלאומית להרתיע מדינות אחרות מלפגוע בנו,⁷⁶ כפי שברור מהתנ"ך ומהרמב"ם, שאף המשיח יעסוק במלחמות.⁷⁷ יתכן ששלוש המיוחסות אכן תגיע בזכות החרב המרתיע שלנו ושל שאר האומות הנאורות, לעומת שוחרי המלחמות.⁷⁸ בנוסף להגנה והרתעה, מוסיף הרב שקיימת גם זכות המרי לחזור לתחייה לאחר שאומתנו נחלשה "לצרכי תקומתנו".⁷⁹ למשל, קורא הרב לתנועת בני עקיבא ללכת בעקבות, מדת רבי עקיבא המיוחדת, שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה, להיות לנו לאור עולם, התלהבות ומסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחייה לישראל וארצו. ודוקא מפני שהחזון בשעתו נכשל, ובר כוכבא נפל ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית,⁸⁰ בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה... ולא לחנם לחם ישראל מלחמת קיומו ונצחו עד דור אחרון.⁸¹

ו. אהבת ישראל לאומית

⁶⁴ "דרשת הדגל" (לעיל הערה 10), הערה 6.

⁶⁵ אגרות הראיה ג, עמ' קלו-קלז, ו-קמא, כותב הרב שקיווה שדבריו בביקורו בגדוד "פעלו לטובה... ומאד אחשק לדעת אם כבר נתקנו המעוותים ע"ד המליחה, וע"ד ייחוד הכלים לבשר וחלב... (חילול) שבת... גילוח הזקן...". הרצון של ה"רעורנד" (תואר המשימש בחו"ל למי שבמפורש אינו רב אך נושא בתפקיד דתי) שלהם להתיר איסורי דאורייתא על סמך "דינא דמלכותא דינא", מעיד אף הוא על הרמה התורנית של האחראי (!) שם על הדת.

⁶⁶ "תפילת הרב", שבט (לעיל הערה 55); אגרות הראיה ג, עמ' קלד ו-קלז.

⁶⁷ עליהן הרחבנו בהמשך מהערה 176 ואילך.

⁶⁸ שם.

⁶⁹ אורות, עמ' קנו (יא); מדבר שור, עמ' רב; עין איה, שבת ו, מד; "דרשת הדגל" (לעיל הערה 10), עמ' 67.

⁷⁰ המשך הפסוקים שם, גנזי הראי"ה, אגרות, עמ' קנח. ההקשר שם, דרשתו כש"נתקבצנו היום ב... בית תפילה לישראל... להתפלל על הצלחת נצחונה של הממלכה האהובה שאנחנו חוסים בצל חסדה ויושר משפטיה".

⁷¹ עליו נדבר בפרק הבא.

⁷² אגרות הראיה ג, עמ' קנו, ראו ספר החינוך מצוה שלח, "ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו".

⁷³ עין איה, שבת א, פד.

⁷⁴ מאמרי הראיה, "על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508.

⁷⁵ אגרות הראיה א, עמ' ק.

⁷⁶ עין איה, שבת ו, מד, ו-מו.

⁷⁷ רמב"ם, הלכות מלכים יא, ד.

⁷⁸ עין איה, שבת ו, מה-מו.

⁷⁹ לעיל הערה 74.

⁸⁰ ראה הרב במרד בר כוכבא את אב-הטיפוס להבאת הגאולה, בעקבות הרמב"ם, הלכות מלכים, יא, ב.

⁸¹ מאמרי הראיה א, "מכתב לבני עקיבא", עמ' 203, וכן ראש מילין, עמ' מט.

קל וחומר שלעם ישראל⁸² שיש לנו תפקיד נצחי, לקדם את המוסר והאידיאלים באנושות, שחייבים להתרועע ולהתגונן. "איזה ראייה צריך על זה שראוי לאהוב את כלל ישראל ולהשתדל בתקנתו וכבודו כפי האפשר? וכי כל הסיפורים שבתנ"ך מגבורות מלכינו שופטינו אינם לאומיות מליאה?!"⁸³ באגרת לז'בוטינסקי, מדגיש הרב, "אשריכם מגיני כבודנו".⁸⁴ סיבה נוספת המחייבת הדגשת ערך הגבורה בישראל, היא משום שמעצם תפקידנו, עד ימות המשיח, **האנטישמיות קיימת, ותמיד נצטרך להתגונן**, כי העולם אינו אוהב את המצפון והמוסר שהבאנו.⁸⁵ בנוסף לייעודנו המיוחד, פן ייחודי נוסף המחייב הדגשת הגבורה אצלנו הוא שכתוצאה **מגלות ארוכה ומשפילה**, זקוקים לדבר על דבר שהוא פשוט לעמים "נורמאליים".⁸⁶ הדגש הגבורה גם מחויב, לפי הרב קוק, בגלל "בעיה" ייחודית נוספת שלנו, שהננו רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים.⁸⁷ "מלכי ישראל מלכי חסד הם".⁸⁸ בתור עם נצחי, היינו צריכים, בצורה אנכרוניסטית, להתמודד מול עמים פראים, עם טבע מודרני "שקדם את זמנו", ושמתאים יותר לימות המשיח.⁸⁹ הרב מחייבנו להתלבש זמנית וחיזונית ב"ידי עשו",⁹⁰ ולא לתת לגוים לנצל את תמימותנו ורחמנותנו.

ז. ניצחון ישראל- קידוש ה', הפסד ישראל- חילול ה'

הרעיון של קידוש ה' כשישראל מנצח, וחילול ה' אם חלילה נפסיד, מופיע עשרות פעמים בתנ"ך, "למענך אלקי, כי שמך נקרא על עירך ועל עמך",⁹¹ כך בתפילה, "עשה למען שמך", ועוד רבות. הרצב"י⁹² למד עקרון זה מאביו הרב זצ"ל, שהציונות היא, "קנאת שם שמים, אשר התחלל והתקטן רק ע"י שפלותן של ישראל נושאי דגלו... הנקמה המלאה צדק... הזעם על הרשעה..."⁹³ באחת מההזדמנויות שהסביר הרב את דבריו בנושא חשיבות ההתעמלות, התייחס לנקודה זאת, ואפילו אלו הצעירים שרוצים להתפתח בבריות גופא, כדי שיהי כוחם חזק להגן על אומתנו הקדושה ... שיכולים לכוין מעשיהם לשם שמים... **שקדושת הש"י ואור שכינתו הקדושה תהיה מופיעה בגבורה בעולם** כמו שהיו אבותינו הגיבורים, חיילותיו של בית דוד, ובוזה חיזקו את אור הקדושה".⁹⁴ הרב משבח את ה"שאיפה לגדולה לאומית, ושחרור... היינו לאפוקי שפלות הנפש ועבדות (הגלותית), ובלתי הרגשת חרפה ובוז..."⁹⁵ על כן, מובן ביטוי, "צבאות ישראל צבאות ה' הם..."⁹⁶ הרב מוצא בסיס חזק בחז"ל לכך שאפילו השפלת **יהודי פרטי** מהווה חילול ה', "בכל א' וא' מישראל, מגדול ועד קטן, אור אלהים חיים... 'והסוטר לועז של ישראל כאלו סותר לועז של שכינה'".⁹⁷ אף חשב הרב שהאיסור לקבל צדקה מן הגוים, הוא משום חילול ד', שמתבזה בפני גוי בפרהסיא.⁹⁸ לא רק שמצב ישראל "מייצג" את "מצב ה'" כביכול, בעיני העולם, אלא שגם הוכחת מציאות ה' מתבטא בגבורתו בהצלת ישראל מול אויבנו הרבים.⁹⁹ כשמבינים שד' מתגלה בעולם דרך ישראל ותולדותינו, אזי מובן שהישועה הלאומית של ישראל היא ישועת ה' הדתית.¹⁰⁰

⁸² מאמרי הראיה ב, "על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508.

⁸³ שם, עמ' 82.

⁸⁴ אוצרות הראייה (לעיל הערה 31), עמ' 1054. ראו לעיל הערה 26, "כשעם הקודש יהיה בריא וחזק בגופו ותתחזק הקדושה בעולם". כך בהמשך בהערות 178 ו-194, באגרת נוספת אל ז'בוטינסקי ובהספדו על קדושי תרפ"ב.

⁸⁵ אורות, עמ' קנו (טו).

⁸⁶ אדר היקר, עמ' נב. השואה, השפלה אף יותר גדולה. ראו גם פנקס י"ג, קח, וכן בהערה 88.

⁸⁷ דברים רבה, ג, ד; רמב"ם, הלכות אסורי ביאה, יט, יז.

⁸⁸ עקבי הצאן, עמ' קלז, על פי מלכים א, כ, לא.

⁸⁹ מאמרי הראיה, "על דעת ד' ומלחמות ד'", עמ' 508. מרמז כאן הרב לדברי הרמב"ם על חובת זכירת עמלק (אפילו לאחר (!) שהם כבר נכחדו), "כדי לעורר איבתו" פעם בשנה, כי זה נגד טבענו.

⁹⁰ מדבר שור (לעיל הערה 23), ובמיוחד בהמשך, בהערות 113 ו-126.

⁹¹ דניאל ט, יט.

⁹² למשל, לנתיבות ישראל, "מזמור י"ט למדינת ישראל", עמ' ...; בדרך התורה הגואלת, עמ' ריג ו-רנב; שיחות הרב צבי יהודה (ערך: ר"ש אבינר), בראשית פ' ויגש (סדרה ב', תשל"ב-תשל"ד, סיכום).

⁹³ פנקסי הראייה ג, עמ' שיב, מובא גם במאורות הראיה, ירח האיתנים.

⁹⁴ אגרת משנת תרפ"ח לגאון הרב יוסף משאש (מורוקו), אוצרות הראייה ד (לעיל הערה 31), עמ' 189-190.

⁹⁵ גנזי ראייה, עמ' 78.

⁹⁶ אורות, עמ' כד, ו-יד.

⁹⁷ אורות, עמ' קעא, (ד), על פי סנהדרין נח ע"ב, בדרשת משלי כ, כה.

⁹⁸ שו"ת דעת כהן, סימן קלב, ע"פ דעת רש"י.

⁹⁹ עין איה, שבת ב, מג; עולת ראייה א, עמ' שטו.

¹⁰⁰ במדרשים במקומות רבים, למשל, מדרש תנחומא (בבב), וילנה תרמ"ה, פרשת אחרי מות, סימן יח, "ישראל במה הם נפדים? כביכול בהקב"ה: 'עם נושע בה'". וכן באגרות הראיה א, סימנים קעח, שיד, ו-של.

בנוסף, אם קידוש ה' הוא הופעת ה' בעולם,¹⁰¹ וחילול ה' הוא להיפך,¹⁰² אזי "אין חילול ה' גדול יותר מאשר עצם מציאות... הרשע... בעולם ובאדם, בנפשות היחידים... ובנפשות העמים והממלכות".¹⁰³

ח. רק מעצמה משפיעה

כבר הזכיר שלמה המלך, החכם מכל אדם, שעם כל החשיבות שיש לחכמה,¹⁰⁴ בכל זאת, "וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים".¹⁰⁵ כדי להשפיע על אחר, הוא חייב לכבד אותך. אם משימת עם ישראל, היא ללמד "צדק ומשפט" לעולם,¹⁰⁶ אז "למלואה של שאיפה זו צריך דוקא, שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית, **ברום התרבות** האנושית, 'עם חכם ונבון וגוי גדול'".¹⁰⁷ כשם שה"חכמה" ו"התרבות" הישראלים, וה"ראש היהודי" שחננו הבורא, המזכה אותנו ב-22% מפרסי הנובל, למרות היותנו רק כ-0.2% מהאנושות,¹⁰⁸ לא נועד כדי שנשלוט, אלא לאפשר לנו להשפיע עליהם במוסר. כותב הרב שגם היותנו מעצמה ו"גוי גדול" מאפשר זאת. "הננו שואפים לעמוד **במרכז של האנושיות**" כדי להשפיע את "האידיאלים האלהיים"...¹⁰⁹ עם התחזקותה של מדינת ישראל, נוכל לחזור להיות מעצמה משפיעה בעולם, כשם שהיינו בתקופת שלמה המלך. כשיעלו כל היהודים היצירתיים, "אז תהיה השפעה קולטורית אמתית לישראל בעולם, שעם חשוב משפיע... **בכל עצמיותו**".¹¹⁰ בדומה ליחידים האוהבים לחקות "אלילי" תרבות, כך רוב המדינות מחקים היום את אמריקה, לא מתוך כפייה, אלא מהזדהות עם המנהיג והמוצלח.¹¹¹ כשם שהגבורה מאפשרת השפעה, כך גם הפוך, החולשה גורמת סלידה ובריחה מהתורה, הן של יהודים,¹¹² הן של אומות העולם.¹¹³ במקום אחר, תיאר הרב איך **אחרי שנחזור לארצנו**, ואם ירעשו המון גוים לקום עליו עוד הפעם, הנה ימינו תרעץ אויב.¹¹⁴ **מבטלי החרב, בני, צריכים להיות בתחילה חגורי חרב...** א"כ גם לימות המשיח אינם בטלים (המלחמה והגבורה, א.ש.), מפני שהם צריכים להראות את היכולת של העזוז המעשי והגבורה החמרית... התחלת צמיחת קרן ישועה דוקא בעוד(ם) עומדים קיימים בפראותם...¹¹⁵ במצב שאנו חזקים וכבר לא מאיימים עלינו, נוכל להשפיע בקלות, כפי שהיה בתקופת שלמה. כבר ראינו שההרמוניה בין הגבורה לבין הרוחניות מועילה להופעת אחדות ה' בעולם,¹¹⁶ וזה מה שמכונה "קדושה".¹¹⁷ "כשעם הקודש יהיה בריא וחזק בגופו, תתגבר ותתחזק הקדושה בעולם... כל דבר גשמי ישראלי הוא מוכן לקדושה... כבירי כוח, שרים עם א-להים ועם אנשים ויכולים להם".¹¹⁸ רק כשיש מודעות לתפקידנו, מתקיימת גם הגבורה והרצון לבסס את המדינה,¹¹⁹ וכאמור, להשפיע.

ט. להילחם ברע העולמי

למרות שמצטיין הרב קוק במידת האהבה לכל,¹²⁰ התנ"ך עצמו מחנך אותנו ש"אהבי ד' שנאו רע",¹²¹ ו"משנאיד ד' אשנא",¹²² ועל כן קיימות מצוות לא רק להתגונן,¹²³ אלא גם בהתקפיות, "לשבור

¹⁰¹ יומא, פו ע"א.

¹⁰² יומא, פו ע"א.

¹⁰³ ר"ע ולנסקי, אבן ישראל ג, עמ' קח. עליהם נכתוב בהמשך בפרק ט.

¹⁰⁴ מלכים א, ג-ט, יג, שאף קיבל אישור אלוהי שבקשת החכמה היא החשובה ביותר.

¹⁰⁵ קהלת ט, טז.

¹⁰⁶ בראשית יח, יט.

¹⁰⁷ דברים ד, ו; אורות, עמ' קד, על פי בראשית, שם.

¹⁰⁸ אכן, פי 100 (!) מההיגיון, http://www.jinfo.org/Nobel_Prizes.html.

¹⁰⁹ אגרות הראיה ב, עמ' רט-רי.

¹¹⁰ עקבי הצאן, עמ' קלח. בדומה לכך, גנזי ראייה, עמ' 79, שמודה הרב שאם נהיה "ממלכה עניה לא תוכל להיות מכובדת בעולם (אך) אני אומר אין מעצור לד' להושיע להצליחו שנהיה עשירים".

¹¹¹ עין איה, שבת ב, מג-מד; עולת ראייה א, עמ' רלג, ו-שטו, ראו בהמשך בהערות 133 ו-133.

¹¹² בהמשך הערה 139.

¹¹³ מדבר שור, עמ' רע-רעב, ראו לעיל הערה 90, שדורש הרב שיש ליעקב רק איזה "אחיזה" בעקב עשו.

¹¹⁴ שמות טו, ו.

¹¹⁵ עין איה, שבת ו, מח.

¹¹⁶ לעיל, פרק ב.

¹¹⁷ ראו מאמרי, "מושג 'הקדושה' בכתבי הרמח"ל-קדושת החיים", וחי בהם-ספר זיכרון לר' דורון זיסרמן, עמ' 183-197.

¹¹⁸ אורות, עמ' קעא (ה).

¹¹⁹ הרחיק על כך ר"ע קלכהיים, מגד ירחים, עמ' ק, וראו עקבי הצאן, עמ' קלז.

זרוע רשעים".¹²⁴ יש זמן לא רק למסור את נפשו, אלא יש גם זמן למסור את נפשם של האויב. "להיות **אכזרי על אחרים** הוא דבר יותר כבד... אך כשמזדמן שהשעה צריכה לכך נאמר ע"ז 'ארור מונע חרבו מדם',¹²⁵ ושאל נכשל בחמלתו על עמלק... ומזה... כח הגבורות... (ש)בתוה"ק... הרואה מרחוק אדם מתנהג במדת אכזריות אינו יכול לצייר שעוצם עיקר כוונתו לקדושה ולחסד אמיתי...".¹²⁶ מדגיש הרב שיש זמן ומקום חיובי לכל מידה, גם למידות שהן בדרך כלל בעייתיות, כמו אבירות, קפדנות, שנאה, כעס, ונקמה,¹²⁷ כן אדם רך ורחמן, צריך לעבוד על עצמו "לחגור קנאה טבעית", אך כמובן, לא ח"ו לאבד את הרחמנות הטבעית.¹²⁸ "האדם... אי אפשר כלל שלא תמצא בקרבו איזו שנאה טבעית לאויבי נפשו ורודפי עמו", אך לגבי אויבי ה', מסביר הרב שברכת "ולמלשינים" צריך להיתקן ע"י שנאת הרע, לא שנאה אישית.¹²⁹ כך מסביר הרב את העדפתו של יצחק לעשו, שידע להלחם ברע, יותר מיעקב, "שזה יתקיים ע"י ישראל במלחמת גוג ומגוג וע"ז תתפס המלכות".¹³⁰ נמצא שאפילו בימות המשיח, כשכבר לא נצטרך את החרב להתגונן, נצטרך אותו כדי להמשיך לחם נגד הרע "לא רק בתור מגינה ושומרת את השלום שלא יופר, כ"א עוד יהי' לה תפקיד... להכניע עריצים... גם בחרב נוקמת... א"כ יחשב בצדק הזיין לתכשיט ישראלי ג"כ, אע"פ שבעיקרו איננו בא כ"א מפני ההכרח",¹³¹ ב"מלחמה נגד המלחמות".¹³² אמנם, זה לא סותר שבשלב הסופי, שטרם הגענו אליו, יתכן שלא נצטרך את חרב הנקמה.¹³³ על זה כתב הר"צ טאו, "החרב המעבירה את הרע מן העולם היא **חרב של לכתחילה**. הרע שעימו היא מתמודדת אינו תוצאה של בדיעבד, של חטא האדם בלבד, אלא רע הקיים בעולם כמגמה אלוקית, שמלכתחילה, על מנת שיבוער ויתגלה הטוב העליון בכל עוצמתו".¹³⁴

י. גבורת הגוף ככלי לגבורת הנפש והמחשבה

נקודה ייחודית במיוחד לגבורה במשנת הרב קוק היא בתור כלי לגבורת הנפש והמחשבה. זיהה הרב שה"הפחד המחשבי" הוא אחת ממחלות הדור ומרחיק רבים מהתורה, ולכך הקדיש מאמר שלם.¹³⁵ התורה תשפיעה רק כשיתעמקו בה ללא פחד, "ההצלה היותר נכבדה לעמנו... היא הסרת הפחד... ממשך ימי הגלות...".¹³⁶ ר"צ קפלן, מ"חוג הראי"ה"¹³⁷ מבטא היטב את הבעיה: יותר מדי נזדהו בתקופה האחרונה בתודעה... דתיות עם חולשה. בדרגה נמוכה מזהים את הדתיות עם חולשת הגוף, וקצת למעלה מזה, עם חולשת הרוח, עם אי-ההעזה הנפשית, המחשבתית. הדתיות מצטיירת בעיני רבים כעניינם של חלושי-אופי... (ה)זקוקים להתרפקות על מי שלמעלה מהם.¹³⁸ ורבים גם המטיפים לדתיות, המבססים אותה על חולשת האדם, הבאים להראות לאדם מה דל הוא... ומתקבל הרושם כי מקור... הרגש הדתי, היא הרגשת החולשה... ואין סתירה. הרגשת חולשת האדם לעומת בוראו, אינה שוללת את הרגשת גבור האדם, אשר ניתנה לו מאת בוראו לעשות בה כרצונו, כבחירתו".¹³⁹

¹²⁰ מידות הראיה, אהבה; אוצרות הראי"ה, עמ' 37-39; אדר היקר, עמ' ל; עיטור סופרים א, עמ' 12, "אהבת אמת נטועה בקרב לבי ב"ה לבני עמי ואחי, אשר זולת זה באמת כמעט משולל אנכי מכל מעלה נכבדת". אפילו החרדים טוענים שה"אהבת ישראל" העזה של הרב "העבירו על דעתו" להיות ציוני וכדומה.

¹²¹ תהלים צז, י.

¹²² שם, קלט, כא.

¹²³ על כך כתבנו בפרק ה.

¹²⁴ על פי תהלים י, טו, "שְׁבוּרָה זְרוּעַ קֶשַׁע...", ומובא ברמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם, ד, י.

¹²⁵ ירמיה מח, ו.

¹²⁶ מאמרי הראיה ב, "פירוש ל'אגדות רבה בר בר חנה'", ה, עמ' 429, וראו לעיל הערה 90.

¹²⁷ ראו לעיל, הערה 73.

¹²⁸ עין איה, שבת א, פד.

¹²⁹ שמואל הקטן, שהיה רגיל לומר "בנפול אויבך אל תשמח", אבות ד, יט, עולת ראיה א, עמ' רעח.

¹³⁰ מדבר שור, עמ' רסו-רעב.

¹³¹ עין איה, שבת ו, מח; עין איה, שבת ו, מט.

¹³² ר"צ טאו, לאמונת עתנו ד, עמ' קיג.

¹³³ עולת ראיה א, עמ' רלג.

¹³⁴ לאמונת עתנו ד, עמ' קיט.

¹³⁵ "הפחד", עקבי הצאן, עמ' קיט-קכא.

¹³⁶ עקבי הצאן, עמ' קיט-קכ. ראו למעלה בהערה 28 על בעיית הפחד הגלותי.

¹³⁷ ראו במאמרי, "מבחינים מעשיים של אהדת הרב קוק ללימוד תורה ביקורתית", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 262.

¹³⁸ בדומה למה שנאמר בשם קרל מרקס ש"הדת היא האופיום של ההמונים".

¹³⁹ ר"צ קפלן, (לעיל הערה 13).

האדם המודרני אינו נמשך לחולשה, "התנועה החיה של היישוב החדש... לא יכולה לשאת... את הפנים המפיקות פחד... ושנאת החיים..."¹⁴⁰ גבורת הרוח קשורה לגבורת הגוף,¹⁴¹ "גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף,¹⁴² זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית... מפני יראה נפולה... גם תשובה גשמית יוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח לוחט זורח על גבי שרירים חזקים, ובגבורת הבשר המקדש תאיר הנשמה שנתחלשה, זכר לתחית המתים..."¹⁴³ "הגבורה, כשהיא לעצמה היא תכשיט. עוז החיים בכל אופן הוא טוב ונאה, והיא בטבעה מחוברת עם גבורת הנפש."¹⁴⁴

יא. ביטוי מאלף למסירות נפש אלטרואיסטי- טעם הבריאה

מפורסם מה שבעולם הבא, "אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו" של הרוגי לוד, משום שמסרו נפשם כדי להציל יהודים רבים.¹⁴⁵ רעיון הנתינה והחסד הם מעמודי היסוד של העולם, "עולם חסד ייבנה". ידועים הם דברי הרמח"ל על פי הקבלה, שהעולם נברא לא מתוך צורך של הבורא, דבר שהיה מעיד חלילה, על חיסרון, אלא מתוך רצון אלטרואיסטי להטיב "חסד של אמת", גם ללא קבלת תמורה, ולא מתוך מחסור קודם.¹⁴⁶ כמוהו גם האדם שנברא ב"צלם" אלוקים, ושתפקידו להיות אלוקי,¹⁴⁷ אמור לפתח את הצד האלטרואיסטי והנתינה שלו: "האדם צריך להחליץ תמיד ממסגרותיו הפרטיות... שתהיה מחשבתו ורצונו ויסוד רעיונותיו נתונים להכללות".¹⁴⁸ אין דוגמה יותר טובה לאלטרואיזם ומסירות מוחלטת לזולת ללא-תמורה, מאשר לסכן את החיים בשדה-הקרב למען הלאום.¹⁴⁹ על כן, מגדיר הרמב"ם, על פי פסוקי מלחמה כמו "ותהי על יפתח רוח דיי", "ותצלח עליו (על שמשון) רוח דיי", שמעשה גבורה נחשב לדרגה הראשונה של נבואה.¹⁵⁰ כאמור, יש להבין את הרעיון בכך שהגיבור "משדר" ב"תדר הא-לוהי" של אלטרואיזם. אכן הסביר הרב שהמלחמות מוציאות את הכוחות הנסתרות שבכל עם אל הפועל,¹⁵¹ ובתור העם האלוקי, אזי המלחמות מוציאות מישראל את האלטרואיזם האלוקי והמסירות נפש המיוחד שבתוכנו.¹⁵² בין השאר, מונה הרב בין גורמי הגאולה, את ה"מסירות נפש... גבורת-רעם זו היא המביא לה באחרית הימים את הישועה המוחלטת".¹⁵³ בהתאם, כותב הרב לממשלת אנגליה שלא יתכן לגייס את היהודים שברחו מרוסיה במלחמת העולם, שאי אפשר לצפות "שינתן הקרבן היותר יקר, שהוא החיים", שזה חלק ממלחמה.¹⁵⁴ בנוסף, מסביר הרב שהמסירות נפש מבהירה ומבטא את סדרי העדיפות בחיים, מה עיקר ומה טפל.¹⁵⁵ "דור כזה היוצא להורג, בעז נפש בשביל מטרות שהן נשגבות לפי דעו... לא יוכל להיות שפל... רוחו הוא נשגב, גדול ואדיר".¹⁵⁶ מספיד הרב את המגינים שנרצחו בקבוצות דגניה וכנרת, שלמרות מעשיהם הדתיים המקולקלים, אם "באו עד כדי מסירות נפשם", הרי הם כ"הרוגי לוד" האלטרואיסטים.¹⁵⁷

¹⁴⁰ אגרות הראיה א, עמ' קפה.

¹⁴¹ ראו ר"צ קפלן (לעיל הערה 13), עמ' שיב.

¹⁴² ראו שלי"ה, בית ישראל, תולדות אדם א, מהד' יד רמה, סימן קטו: "ולהראותכם קדושת הגוף..." וכן בית ישראל ג, סימן רכז, ותורה שבכתב, בראשית: "הגוף קדוש והנשמה קודש קדשים".

¹⁴³ אורות, עמ' פ.

¹⁴⁴ עין איה, שבת ו, מב. ראו שם, מג, שאף חכמים החולקים על ר' אליעזר שם, מסכימים באופן עקרוני, אך מבחינים שהאנושות עד כה, השתמש בגבורה פיזית בדרך "מכוער הרבה... ממה שמורה על תפארת הגבורה הצפונה בקרביו".

¹⁴⁵ ברא בתרא, י ע"ב וברש"י, שם; תענית, יח ע"ב. ראו במאמרי "הפעלת סוכנת בשירות החשאית בתור מלכות דבשי-גילוי עריות למען בטחון המדינה", תחומין ל (תש"ע), עמ' 68-81, על הצדדים ההלכתיים שבמעשה הרוגי לוד.

¹⁴⁶ ראו רמח"ל, דעת תבונות, מהדורת תשמ"ט, עמ' ד-ה, יט-כ, ובהערות של ר"ח פרידלנדר, שם.

¹⁴⁷ הרחבתי על כך במאמרי, "מטרת החיים לרב קוק: להיות אלוהי- 'והלכת בדרכיו'", ראי"ה בפרשה (35), אלול תשע"ב.

¹⁴⁸ אורות הקודש ג, עמ' קמז.

¹⁴⁹ הרחבתי על כך במאמרי, "במלחמת מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה"- מלחמת מצוה ונאמנות למשפחה", מנחת ספיר- ספר יובל לכבוד ד"ר יצחק ספיר (ערכו: י' רוזנסון וי' שפנייר), אלקנה תשע"ג, עמ' 633-653.

¹⁵⁰ רמב"ם, מורה נבוכים, ב, מה.

¹⁵¹ אורות, עמ' טו.

¹⁵² שמונה קבצים, ג, שלב.

¹⁵³ אורות, עמ' קלח. ראו בהרחבה אצל הרב ישראל אריאל, "מסירת נפש עבור הכלל", "ברורים בהלכות הראי"ה", ושם, ר"מ פרומן, "ענין מסירת נפש עבור כלל ישראל".

¹⁵⁴ אגרות הראיה ג, עמ' נה.

¹⁵⁵ עין איה, שבת ט, קמג.

¹⁵⁶ עקבי הצאן, עמ' קיא.

¹⁵⁷ מאמרי הראיה, "על במותינו חללים", עמ' 93.

כך מתבטא הרב קוק על מלחה"ע, "הפרטיות... נבלעת... במהומת הכלל",¹⁵⁸ "והמחשבה הכללית, ההולכת ופורחת בנשמת החושבים... היא היא המכשירה את הגאולה, היא היא המביאה את רוח דמלכא משיחא".¹⁵⁹ הרעיון מנוסח היטב על ידי תלמידו המובהק, הרי"מ חרל"פ, המסביר מדוע מתחילה הגאולה דווקא עם השיבה ללאומיות, "כשמגיע תור התגלות צעדי הגאולה, ראשית התשובה היא, לשוב ולהקיץ מחדש את מושגי הכלל הנעלם של ישראל ולהתנער לאט לאט מהפרטיות, שמתוך זה יחדלו כליל כל החטאים והעיוותים".¹⁶⁰

יב. הגבורה והצבאיות בחיי הרב קוק זצ"ל - מבחנים ביוגרפיים מעשיים

יחד עם ההתייחסות התדירה ורבית-הפנים בכתביו של הרב קוק לחשיבות הגבורה, עדויות על הנהגתו האישית מחדדות אף יותר את מרכזיות הנושא אצלו.¹⁶¹ מצאנו שדמותו של רבו הגיבור מתקופת נעוריו בלוצין, **הרב אליעזר דון יחיא**,¹⁶² השאירה עליו רושם חזק ביותר. בנוסף לגאונותו, היה ר"א גם גיבור פיזי מאוד מרשים, ולימים, אף סיפר הרב לתלמידו בשיבה, שבתי (דון יחיא) דניאל, כיצד השפיע עליו סבו, שהצטייר בדמיונו כ"יהודי קדום, צאצא לגבורת ארץ יהודה, שתעה בגולה".¹⁶³ על רבו זה כתב מרן הרב באגרת לא-מוכרת, "לנצח לא אוכל לשכוח את... גדולת הנשמה... הרחבת הדעת, אשר בנשמה רעננה וגדולה זו... והיו כל אלו שוכנים בגויה מחוטבת, חסונה ובריאה להפליא, שהזכירה לנו את גבורתם של ראשוני ראשונים, גבורי ישראל, גבורי דוד ושלמה, וגבורתם של יחידים התנאים והאמוראים... אשר הנחילה לנו המסורת הקדושה רשמי גבורתם הגופנית שהייתה מעטרת את נשמתם הגדולה...".¹⁶⁴ רבים לא מודעים לכך שהרב הודה שזאת הייתה בהשראת אותו ר"א מלוצין,¹⁶⁵ שכתב את הפסקה המפורסמת, "גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים... עם כל הוד רוחניותה, גם... גופים חטובים ואיתנים... שרידים חזקים...".¹⁶⁶ היות וניכר האדם בכוסו,¹⁶⁷ דרך טובה במיוחד להכיר את מרן הרב היא דרך שיחת ה"חולין" שלו בפורים. נשמר לנו עדות מפורטת מפורים אצל הרב, שם סיפר בהתפעלות ובפרטים על פלאי הגבורה הפיזית של רבו הנזכר, כיצד שהיה מועד טבעות נחושת באצבעותיו, מכניס כעשרה ילדים כרוכים במגבות ורוכבים יחד על כתפיו, וכיצד עמד בראש הצעירים היהודים להתגונן בפני הקוזאקים, ועוד.¹⁶⁸ באותו פורים, שהיה לאחר שהתחילו הגרמנים להציק ליהודים,¹⁶⁹ קם הרב, הטח את מגבעתו לצד ראשו ככומתת החיילים, ונתן פקודה לבני הישיבה, "בואו, בני, ונקים גדוד למלחמה בעמלק!" התחיל הרב לצעוק פקודות צבאיות ברוסית, והוביל את הגדוד דרך מסדרונות הבית, תוך כדי הצדעה צבאית ושירה בהתלהבות: "הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו".¹⁷⁰ משורר ניכר גם בביטויים שמכניס לשיריו: "תנה לי תנה גבורת חפץ, הושיט לי נא כדורי נפץ, אנפץ בהם טירות ומגדלים... והדברים כחצים יקלעו מטרותם...".¹⁷¹ "וחלשים נדכאים ימלאו גבורה...".¹⁷² למרות שצה"ל לא היה קיים בימי הרב, שתי המסגרות הדומות ביותר, שמהם נוכל לראות את גישתו לצבאיות ישראלית, היו הגדוד העברי שלחם בשורות צבא אנגליה במחנה"ע ה-1, והמחתרות.

¹⁵⁸ אגרות הראיה ב, עמ' שלא.

¹⁵⁹ שם ג, עמ' יט.

¹⁶⁰ ממעיני הישועה, עמ' יב.

¹⁶¹ ראו לעיל בהערות 58-68 לעדויות נוספות.

¹⁶² תקצ"ח-תרפ"ו, מחבר שו"ת אבן שתיה על ד' חלקי השלחן ערוך, ועוד, ראו ש' דון יחיא, רבי אליעזר דון יחיא,

ירושלים תרצ"ב, <http://hebrewbooks.org/34979>; ש' רייך (עורכת), רואי פני הראי"ה, עמ' 87-89.

¹⁶³ מ' מור, "הרב זצ"ל בעיני תלמידו-ראיון עם ש' דניאל, זרעים, אלול תש"ל, עמ' ז.

¹⁶⁴ "מכתב מאת רבנו הגדול", בראש החוברת "ר' אליעזר דון-יחיא", שם, עמ' 4-5. מזכיר רמ"צ נריה, "תולדותיו" פרק ג, זרעים, שבט תרצ"ה, עמ' 4, שהתייחס הר"א דון יחיא למשפחה של אותם צאצאים של דוד ושלמה.

¹⁶⁵ כך סיפר הרב קוק לנכדו, ש' דניאל (לעיל הערה 163), עמ' ו.

¹⁶⁶ לעיל הערה 143.

¹⁶⁷ ערובין, סה ע"ב.

¹⁶⁸ דונש (שם ספרותי וראשי תיבות של דון יחיא, ש"בת), "מידת הגבורה בישראל", שנה בשנה, תשכ"ט, עמ' 242 ו-246-

249. ש' דון יחיא והרב נריה היו בשיבה באותה תקופה.

¹⁶⁹ מדובר בשנת תרצ"ג, ששבועיים לפני אותו פורים שרפו הנאצים ימ"ש את הרייכסטאג, וכעבור שבוע, בז' באדר תרצ"ג

בבחירות שנערכו בגרמניה חודשיים לאחר מינויו של היטלר ימ"ש לקנצלר, זכה מפלגתו ל-44% מהקולות. כעבור שבוע,

בי"א באדר היו פרעות נוראיות נגד יהודי גרמניה.

¹⁷⁰ דברים לב, מג.

¹⁷¹ אוצרות הראי"ה (לעיל הערה 31), עמ' 50.

¹⁷² "ישמח לב", עולת ראייה, עמ' ריא-ריב.

על אהדתו הנלהבת לגדוד העברי, למרות הבעיות הדתיות שם, כבר כתבנו למעלה.¹⁷³ היא מתבטאת היטב בתארים "כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי", ובשבחייהם בדרשה ובתפילה המיוחדות שחיבר הרב לרגל טקס העלאת דגל הגדוד לארץ,¹⁷⁴ ובהתייחסותו אליהם באורות המלחמה.¹⁷⁵ לגבי המחירות, אמנם עיקר פעילותם היו לאחר פטירת הרב,¹⁷⁶ אך כבר בזמנו, הספיק להראות את חיבתו ללוחמי ההגנה והאצ"ל, ואף להשפיע על "ברית חשמונאים", המחירת הדתית, שהוקמה לאחר פטירתו על ידי חלק מתלמידיו.¹⁷⁷ אהדתו מורגשת באגרותיו לז'בוטינסקי, "גבורים קדושים אתם לנו... גבורי היקרים והנדיבים... חזקו ואמצו... אשריכם מגיני כבודנו... אחים אהובים, ובראשם הגיבור גדול הנפש מר ז'בוטינסקי... אנשי מופת הנכם כעת... עתה הננו עם נולד... מלא עז... אתם גבורינו... בקדושת גבורה... להגביר את כח הכלל כולו... ושמכם יחרת לברכה לדור אחרון..."¹⁷⁸ מספרים שתנועת "השומר" שבה את לבו של הרב, שהלך לראות את משמרותיהם הקשות ביותר בגליל,¹⁷⁹ וכבר בתרע"ד, ב"מסע המושבות", החליף הרב בגדים עם השומר, כדי להראות הזדהות ואחדות.¹⁸⁰ יש לנו עדות מאנשי "ההגנה" שבעיקר בסוף שנות התר"פ (שנות העשרים), הצטרפו קבוצות רבות של דתיים לשורותיה, ובמיוחד משיבתו של הרב קוק.¹⁸¹ בין המתגייסים, רמ"צ נריה, סיפר שההשתלבות בהגנה הייתה מקובלת במרכז הרב, אף בעידודם של ראשיה,¹⁸² וכך המשיך גם בתקופת הרי"מ חרל"פ.¹⁸³ יש גם עדות שעזר הרב להגנה, ועל פי בקשתם, אף החביא מבוקשים בביתו, למרות שהדבר היה ממש מסכן את מעמדו עם השלטון הבריטי.¹⁸⁴ לפי עדות ר' ינאית בן-צבי, פעילה בהגנה, הקירבה בין הרב לבין המפקדה הודקה במיוחד לאחר מאורעות תרפ"ט.¹⁸⁵ י' פת, מפקד ההגנה בירושלים, אף שמע מהרב קוק שהוא מחייב את עצם "ההגנה" ושאר הפיק הרב אישור מיוחד עבורו שיראה למשמרות "שומרי שבת" ויניחו לו בנסיעתו.¹⁸⁶ מעיד ר"ח קוברסקי, "בברית החשמונאים היה מקובל ללמוד את תורת הרב קוק",¹⁸⁷ ושהדבר הרב הופיעו רבות בעיתונות, ואף קיימו לילי לימוד לזכרו של הרב בישיבה בתאריך פטירתו.¹⁸⁸ היה אפילו מתח בכך שחשדו בשמאל שנטה הרב לכיוון היותו ימני,¹⁸⁹ וחלק מבוגרי הישיבה מעריכים שהיו יותר בחורי מרכז הרב באצ"ל מאשר בהגנה.¹⁹⁰ דוד רוזאל, שלמד שנתיים בישיבה בתקופת הרב, לימים אף מונה על ידי ז'בוטינסקי כמפקד האצ"ל לפני מרידור ובגין.¹⁹⁰ בהספד של פרופ' י' קלוזנר לרב זצ"ל,

¹⁷³ הערות 61-66.

¹⁷⁴ "דרשת הדגל (לעיל הערה 10); תפילת הדגל, (לעיל הערה 55).

¹⁷⁵ "יש לה צבא – היא התחילה להכיר במלחמת עולם זו" (לעיל הערה 10).

¹⁷⁶ ראו ר"י וייסינגר, "רבינו וארגוני המחירת", שמעתין 183 (חשוון תשע"ג), עמ' 71-104.

¹⁷⁷ בין ראשוני ברית החשמונאים היו תלמידי ישיבת מרכז הרב: ב' דובדבני, הרב שאר ישוב כהן, ור"ח קוברסקי. ראו מ' בר-לב, "היסודות האידיאולוגיים של 'ברית חשמונאים'", דת ומחירת בארץ ישראל בתקופת המנדט (ערך: ח' גניז), עמ' 175; ראיונות עם אריכא, קוברסקי וותיקי מרכז הרב רבים, שנערכו על ידי ידידי ר"י רודיק בסביבות שנת תש"נ, מטעם המרכז התינודי בבית הרב, ועומדים לצאת לאור בע"ה בקרוב.

¹⁷⁸ אוצרות הראי"ה (לעיל הערה 31), עמ' 1052-1054, ראו אגרת נוספת אל ז'בוטינסקי לעיל הערה 84.

¹⁷⁹ בארי (לעיל הערה 17), עמ' 127. ראו אגרות הראי"ה ב, עמ' נד, "הנה שמעתי שהשמירה של המושבה (רחובות) נמסרה כולה לידי ישראל, ועצם הדבר משמח הוא את לבבי... הנני חותם בברכה מאת שומר ישראל וברגשי כבוד".

¹⁸⁰ פרסמתי את העדות ממקור ראשון, מאחד השומרים, ובהשוואה לגרסאות השונות של הסיפור, ב"ריקודין של תשובה: עדות אישית על ריקוד הרב קוק בלבוש בגדי השומר בפוריה", מגד ירחים 156 (אלול תשע"ב), עמ' 3.

¹⁸¹ בארי, עמ' 135; שבחי הראי"ה, מהדורת תשע"א, עמ' 302.

¹⁸² צ' בראלי, שחר אורו, עמ' 142; בארי, עמ' 140; ראיון עם אריכא (לעיל הערה 177), וכן העיד הרב שאר-ישוב כהן,

¹⁸³ <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=4562>.

¹⁸⁴ שם, שחר אורו, עמ' 142, עדות י' בן-ששון.

¹⁸⁵ בן-ציון יהושע, <http://www.e-mago.co.il/Editor/history-1432.htm>.

¹⁸⁶ בארי, עמ' 134-140.

¹⁸⁷ בארי, עמ' 135.

¹⁸⁸ ראיון קוברסקי (לעיל הערה 177), השיעורים נערכו על ידי ב' דובדבני ומ' מדן.

¹⁸⁹ במיוחד לאחר רצח ארלוזורוב, רוזנק, עמ' 271, וראו בהמשך על קשריו עם ז'בוטינסקי ואחיאמר.

¹⁹⁰ ראיון עם החזן יהושע לרר (לעיל הערה 177), ובדומה לכך בראיון עם ר"ש אריכא, שם.

¹⁹¹ ראו הספדו של הרצב"י, "דוד רוזאל", לנתיבות ישראל ב, מהדורת תשל"ט, עמ' כט; ר"ש אבינר, צבי קודש, עמ' 246-247. בראיון שערכתי עם אחותו, הח"כ לשעבר, אסתר נאור-רוזאל, בסביבות ניסן, תשנ"ח, היא סיפרה שכשירד למחירת, הוא שרף כמעט כל התמונות שלו, ואחת מהיחידות ששרדו, היא תמונתו בישיבה מסעודת השבע-ברכות של בתו של הרב. התמונה מופיעה בספר מראה כהן, עמ' 99, ורוזאל הוא למטה, השני משמאל. יצוין שאחינו של הרב, הלל קוק, הנועד לרוב בכינוי המחירת, "פיטר ברגסון", היה באצ"ל ולאחר מכן, ח"כ מטעם חרות. אף הוא למד בישיבה.

אף תיאר ש"בן השבעים, היתה לו נטיה נפשית אל הצעירים ואל הציונות "השלמה" כי אמנם היה דבר משותף להרב הזקן ולהמרדנים הצעירים שמרדו בציונות הפשרנית והוותרנית.¹⁹¹ תגובתו האישית של הרב **להתפרעויות** הערבים מלמד על גישתו, למרות שפעילות מהסוג הזה לרוב, אינו מתועד. בכל זאת מצאנו שכתב לרבצמ"ח עוזיאל, רבה הספרדי של יפו, ומפציר, "כעת בא אלי איש בר-סמכא, והגיד לי בבירור, שהערבים פה חושבים להתנפל ח"ו על אחב"י ושהנוצרים, וגם הממשלה המקומית (העותומנית), תומכים בהם בחשאי. מובן שעלינו לעמוד בע"ה על נפש עמנו... כמובן הנה ידי עם כת"ר לכל שימוש קטן וגדול הנדרש לזה... **ונדבר בפרטיות** בישוב הדעת, בנידון זה... למען ה' להשליך כל העסקים ולעסוק רק בזה גם במקום ספק רחוק מאד."¹⁹² בהספדו לקדושי מאורעות תרפ"ב, זעק הרב, "... שידע היהודי לעמוד על נפשו"¹⁹³ ועל כבודו וביחוד על נפש האומה וכבודה,¹⁹⁴ ואז "יוודע בגוים לענינו נקמת דם עבדיו השפוך..."¹⁹⁵. הסביר פשט הפסוק, שהמענה ל"למה יאמרו הגוים 'איה אלהיהם?'" היא ש"יוודע בגוים לענינו נקמת דם עבדך השפוך".¹⁹⁵ במאורעות תרפ"ט, רואים בבירור את האקטיביזם של הרב, מסביב להפגנת זכותנו על הכותל ולאחר מכן במאורעות עצמם. אמנם לא התייעצו מלכתחילה, אך התרגש ושמח על הפגנתם של צעירי בית"ר, שהניפו דגלים ליד הכותל בטי' באב תרפ"ט, כתגובה להתנכלויות שאירעו שם. "בקנאותכם לקדשי האומה מזכירים אתם, בנים יקירים ואהובים, את קנאת הקודש של המכבים".¹⁹⁶ עם פרוץ מאורעות תרפ"ט, פרץ הרב לאולם הישיבה ופנה לתלמידיו בקול רועד, "אלה מכם שחשים עצמם בעלי כוח, יצטרפו למגינים הנלחמים בהמון הפרוע. אין זמן. מי שיכול- לרובים. ומי שאינו יכול- לתהילים". הרב בעצמו מיהר לצאת, ואמר לרב חרל"פ, "אני הולך להצטרף למערכה, להיות עם הלוחמים המגינים... האם אחינו יילחמו למעננו ואנו נשב פה ונחכה?". אך שכנעו הרב חרל"פ, שאם ילך הרב, יטענו שכשם שהמופתי מסית את הערבים, גם הרבנים הסיתו את היהודים למהומות.¹⁹⁸ באותה תקופה, כמעט כל צמרת היישוב היהודי היו בקונגרס הציוני בציריך, אז פנו אנשי ההגנה לרב קוק והוא אישר בכתב להוציא עשרת הרובים שאוחסנו בבית הספר העירוני כדי לעצור את צעדת הערבים לכיוון שכונות היהודים בירושלים, והוסיף, "אני אחראי לתוצאות". הרב אף שיבח את ד"ר פון-ווייזל על מסירות נפשו שנגש אז לתת סטירה למופתי, ונדקר בבטנו.¹⁹⁹ חתנו, ר"נ רענן (תר"ס- תשל"ב), הוסיף שהדריך הרב את המחתרות לפגוע ואף להרוג ערבים כנקמה וכהרתעה לאחר מאורעות תרפ"ט.²⁰⁰ כמובן, יודגש שמדובר בתקופת המנדט ולפני הקמת צה"ל. למרות שהנושא שלנו הוא ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב, אין ספק שהגבורה הנפשית והתעוזה יוצאי הדופן של הרב, הם קשורים, משפיעים ומועילים להבין את משנתו הרעיונית. אכן מצאנו מעשים רבים כאלה, למשל, בתקופת בויסק, בהיותו בחופשה, ראה אדם תקיף מבזה את הרו"ר בנגיס.²⁰¹ ניגש הרב לעשיר, סטר לו ואמר, "בפני אין מבזין תלמידי חכמים". העשיר הנעלב, איים שיתבעהו למשפט, ולמרות הפצרות תלמידיו, לא התנצל הרב.²⁰² למרות תפקידו הרם, וחשיבות השמירה על נימוסי השלטון בעיני התרבות האנגלית, כמה פעמים סירב הרב לבקר וללחוץ את ידיו של חלק מנכבדיהם, משום התנהגותם המבזה ליהודים ולתורה.²⁰³

¹⁹¹ מובא אצל בארי (לעיל הערה 17), עמ' 192-199, הספד בתום השבעה, ב"י באלול תרצ"ה, נדפס ב"הירדן".

¹⁹² אגרות הראיה ב, עמ' קנ, מא' באד"ב תרע"ג. אגרת דומה, שם, שלח הרב לועד הכללי.

¹⁹³ יצוין שאכן עמדו היהודים על נפשם והרגו ערבי אחד ופצעו אחדים בעקבות התפרעויות, "מהומות שיא", התור, עמ' 15.

¹⁹⁴ הרעיון והביטוי "כבוד האומה" מופיעים עשרות פעמים בכתבי הרב קוק.

¹⁹⁵ ההספד שנשא הרב הופיע באמצע כתבה "הלויית הקדושים", בעיתון השבועי התור של תנועת המזרחי, עורך: ריי"ל

מימון, ב"י בחשוון תרפ"ב, שנה ב גליון ד, עמ' 14-15, ופרסמתי אותו מחדש במגד ירחים, מרחשון תשע"ג, עמ' 3.

¹⁹⁶ לעומת גישתם הפייסנית של רוב מנהיגי היישוב, ראו לעיל הערה 60. בבית הרב מצאתי אגרת אל הרב קוק מכלא יפו

של א' אחימאיר, מפעילי האצ"ל שהואשמו ברצח ארלוזורוב, מכ"ז בשבט תרצ"ד, "הרי גדול הוא במעשים, ומי עוד כמוני

זוכר עמדת כבוד הרב בשאלת הכותל הקדוש". באגרת נוספת מכלא עכו, מח' בסיוון תרצ"ד, שם אחימאיר קורא לרב,

"לוחם מלחמת הכותל הקדוש", וחותר, "והריני אחד מרובות ממעריציו... אב"א אחימאיר".

¹⁹⁷ ש' אבידור הכהן, האיש נגד הזרם, עמ' 261, בשם עיתונות התקופה, "הרב הראשי קרא לנוער העברי למסור נפשו על

קדושי האומה", עמ' 281.

¹⁹⁸ אבידור, שם, עמ' 266; שירת הי"ם, עמ' 338.

¹⁹⁹ אבידור, שם, עמ' 264-265.

²⁰⁰ ראיון במרכז התייעודי, בית הרב.

²⁰¹ תרכ"ד- תשי"ג, למד בוולוז'ין בתקופת הרב קוק שם, ולימים נשיא העדה החרדית בירושלים.

²⁰² שבחי הראי"ה (לעיל הערה 20), עמ' סח; שיחות הראי"ה, מהדורת תשל"ט, עמ' רמו-רנ.

²⁰³ שבחי ראה (שם), עמ' קצו-קצח.

קריאת ביוגרפיה של הרב נראה כרשימת מעשי תעוזה, למשל איך שעמד מול הקנאים²⁰⁴ (ציונות, הקמת הרבנות הראשית, היתר המכירה בשביעית, שמן שומשום בפסח), רבנים אחרים (בנושא האבולוציה, פתיחת האוניברסיטה בירושלים), המזרחי (סוגיית בחירת נשים, הקמת "דגל ירושלים"), הימין (בנושאים כלכליים וחברתיים), השמאל (פרשת סטבסקי), מחללי שבת, הרב הראשי של אנגליה (כשהפציר בו להפסיק לעזור למשתמטי הגיוס), ופוליטיקאים אנגלים יהודים (שהתנגדו להצהרת בלפור). הרב אף סיכן את מעמדו ב"ביזוי בית המשפט" בפרשת סטבסקי, וסיכן את נפשו כשחתם ב"סיטונאות" על אישורים פיקטיביים כדי להציל יהודים שברחו מהגיוס ברוסיה ובאנגליה.²⁰⁵ אין זה מקרה שאישיות כזאת גם יכתוב "כי מורך הלב הוא גם כן בכלל המדות האסורות",²⁰⁶ וכדומה.

יג. הבדלים באופי ובתקופה בין הראי"ה לבין הרב צבי יהודה

עד כאן ראינו שההדגש על ערכי הגבורה והצבאיות אצל מורנו הרצב"י הם המשך טבעי למשנתו של אביו הרב זצ"ל. אמנם הרושם שיחסי, התמקד הרצב"י יותר בנושא, הוא נכון משתי סיבות חשובות. מבחינת האופי, הרב קוק היה איש חזון ויצירה יוצא דופן, שקם אחד כמוהו רק בכל כמה דורות. מפליא המראה של עשרות הרבות של מחברות שלו עם הגיית לבו, שם מתייחס בהרחבה ובחדשנות לכמעט כל נושא.²⁰⁷ כשם שכותב הרב רבות על עם ישראל, ארץ ישראל, אמונה וגבורה, כך הוא כותב המון גם על אהבה, טעמי המצוות, חסידות, תשובה, צמחונות, זוגיות, מהפכנות, קבלה, שירה, ושלוש לעומתו, כוחו וגדולתו ההיסטורית של הרצב"י הוא בכך, שבנוסף להקדשת שנים רבות לעריכת כתבי הרב, הוא בעיקר העמיד תלמידים הרבה ואפשר לומר שהעלה את עולם התורה של הציונות הדתית ואת ההתיישבות בארץ ישראל השלימה "על המפה". בתור מחנך של אלפי צעירים, התמקד הרצב"י במספר מסרים מצומצם יחסי, שיובנו וירוממו את כל הדור, וחזר עליהם פעמים רבות.²⁰⁸ רגילים לומר, שגאונים חיים כמה עשרות "לפני זמננו". אם מחשבת הרב המסתעפת והמורכבת, כמעט ולא נקלטה בישיבתו בזמנו,²⁰⁹ דברי הרצב"י הובנו על ידי רבבות. רק כשני עשורים אחרי פטירתו של הרב, עם המהפכה הכמותית והאיכותית שהביאה הצטרפותם של צעירי בני עקיבא לישיבה,²¹⁰ התפתח דור שלם של רבבות שכבר גדלו בארץ על ברכי "תורת ארץ ישראל", עם גאוה לאומית "צברית" נורמאלית, שירדו לסוף תורת הרב ובנו. מלחמת ששת הימים והשתתפותם של רבים מנאמני הארץ והתורה בשחרור וביישוב חבלי א"י, הייתה ההגשמה של חזונו המשותף, אך רק הבן זכה להכין תלמידים לזהות את השעה ולהוציאה לפועל. אכן יש רושם שהגבורה והצבאיות, מבחינה **פרופורציונאלית**, תופסות יותר מקום אצל הרצב"י, משום שזה אחד מהנושאים המרכזיים אצלו, לעומת אצל הרב, שם יש המון נושאים מרכזיים! יחד עם ההבדלים באישיות ותלמידים, מה שיותר חשוב הוא השוני **ההיסטורי** בין תקופותיהם. לפני הקמת המדינה וצה"ל, האנגלים, היו מופקדים על נושא הביטחון. אמנם היו מחתרות, אך לא היה ניתן להתייחס אליהם בפומבי! בקיצור, נושא הצבאיות לא מעסיק כל כך, כשאין צבא! ראינו שבמבחינה המעשית המועטים שעלו, אכן הדגיש הרב מאוד את ערך הגבורה, ברם, עדיין היה אז תקווה, שנוכל בכל זאת, לרשת את הארץ בכסף ובדרכי שלום.²¹¹ בגלל תקופתו ואישיותו, יכול הרב

²⁰⁴ ראו לעיל הערה 18.

²⁰⁵ שבחי הראי"ה (לעיל הערה 20), עמ' קכד-קכח. ראו רשימה שלמה באוצרות הראי"ה (לעיל הערה 31), עמ' 45 ואילך.

²⁰⁶ אגרות הראיה ב, עמ' רסב, וכן במדות הראיה, עמ' קמג-קמד.

²⁰⁷ לימוד בעין איה, פירושו על האגדתא שבש"ס, או אפילו הסתכלות שטחית במפתחות שם, מוכיחים היטב את הנקודה.

²⁰⁸ משמיע ישועה, עמ' 125.

²⁰⁹ שחר אורו (לעיל 182), עמ' 123, שכאשר הגיע רמ"צ נריה לישיבה בשנת תר"צ, "באותה עת לא רבים מתלמידי הישיבה התעמקו בדרכי הרעיונית של הרב. הם העריצו את דמותו וגאונותו התורנית-הלמדנית אך לא התמזגו עם עולמו המחשבתי. הרב אושפיזאי (לימים, רבה של רמת גן), סיפר שבעשרת ימי תשובה ניסו בהכוונת הרצב"י לעורר את תלמידי הישיבה ללמוד "אורות התשובה", אולם הדבר לא עלה יפה". אף הרב עצמו כותב בנימה אוטוביוגרפית, עין איה ברכות, ט, צז, ש"אי אפשר לבני הדור לרדת לסוף דעתו" של רב גדול, ויבינו אותו רק ב"דורות הבאים", וראו מאמרי הראיה, עמ' 204. כך עולה גם מבדיקה גרפולוגית, שיחד עם גאונותו, רגישותו ויצירתיותו, מצטער הרב שאינם מבינים אותו.

²¹⁰ רגילים לראות את המהפך בישיבה בסביבות שנת תשי"ד, עם הגעתם לישיבה של חברי גחל"ת (גרעין חלוצי לומד תורה), בני שבט "איתנים" של בני עקיבא, עם מדריכיהם, ר"ח דרוקמן. מעניין לציין שנות הגעתם לישיבה של ר"ד ליאור (תשי"ט); ר"ע קלכהיים, ר"י הס, ר"י פילבר, ר"ח דרוקמן ור"י ברמסון (תשי"ד), ר"ז מלמד, ר"צ דרורי, ר"ח שטיינר, הרב יעקב אריאל (תשט"ו), ר"א ולדמן ור"צ טאו (תשי"ז), ר"י פריד (תשי"ט), ר"י פליקס (תשי"כ)..

²¹¹ ראו לעיל הערה 54.

להתייחס במקומות רבים לחזון השלום העולמי,²¹² שמלחמה היא אכן בדיעבד, ואלמלא חטא העגל, הגוים היו משלימים איתנו ונותנים לנו את ארץ ישראל בשמחה.²¹³ אמנם, ההשוואה מעידה על הבדל גם אצל הרב קוק עצמו, בין תגובותיו למאורעות תר"פ, תרפ"ב,²¹⁴ ותרפ"ט,²¹⁵ המראים תהליך "עייכול" מצער של תובנת המציאות, שלמרות בלפור, ולמרות תקוותנו לשלום, הערבים לא יתנו לנו לקנות את הארץ אלא בדרך מלחמת הגנה. בדיעבד, אם כך בחרו, אזי הננו עדים שרצון ה' הוא להכריחו לעורר אף יותר את מלוא עוצמת הגבורה הישראלית של ימי קדם. הרב קוק לא היה יכול לחזות את השואה האיומה²¹⁶ שחקק במודעות הלאומית אפילו של אגודת ישראל,²¹⁷ את המחיר של שנאת ישראל, את החילול ה' הנורא שסבל עמנו האהוב, והחיוניות הבלתי-מעוררת להחיות את הגבורה הישראלית. בתקופת הרצב"י, התמונה התבהרה אף יותר. המציאות של מדינה מותקפת מסביב, עם גיוס חובה, עימותים ופיגועים מזוינים, ניצחונות א-לוהיות זוהרות, ושחרור יהודה ושומרון וירושלים עה"ק במלחמת ששת הימים, מדברים בעד עצמם **עבור מי שרואה את יד' בהיסטוריה**. עבור הרב, שההתבוננות בהנהגה העולמית של הקב"ה הוא "לחם חוקו",²¹⁸ אין ספק שהיה מגיב הרב לאירועים הללו בדיוק כפי שהגיב בנו הרצב"י. הצורך "לפעול עם א-ל",²¹⁹ לחדד את ערכי הגבורה, ולנצל את הזכות ליישם **"פועל"** את החזון של כיבוש והתיישבות בא"י השלימה, הוא בוודאי צריך לקחת זכות קדימה אליבא דרב זצ"ל, לעומת נושאים אחרים שבינתיים הם רק **"כוח"** תיאורטי. כמו שראינו במרכז הרב, שלפי צרכי הדור, נתן הרב זכות קדימה לחזונו להקים ישיבה שם ילמדו אמונה, תנ"ך, מוסר ולאומיות, ובעברית, גם על חשבון חזונו המשני, ללימוד תורה בשיטות מחקריות של חכמת ישראל.²²⁰ ויתר הרב זמנית על אידיאל (עד להקמת מכון הרי פישל), לטובת אידיאלים אחרים, יותר בוערים.²²¹ אין ספק שכך היה עושה הרב לו היה חי בתקופת הרצב"י, כשם שעשה בנו, לוותר זמנית על הדגשת חלק מהאידיאלים, כדי להתמקד בנושאי הדור, וכל שכן בענייני פיקוח נפש.²²² אכן, כותב הרב במפורש, שצריך לשאוף ולחלום על שלום, אך "לא לדחוק את הקץ", ובינתיים להתרועע ולחרף נפשנו אם צריך.²²³ הרב גם כותב במפורש שכיבוש ארץ ישראל דוחה פיקוח נפש,²²⁴ ואף נהג כן הלכה למעשה בפרשת "הכותל" (למרות הפצרותיהם של המנהיגים הציונים לוותר),²²⁵ אז אין מקום לחשוב שהיה תומך בתנאי הסכם "שלום" כשהם סותרים את חובת כיבוש ארץ ישראל. אם הוא פוסק שצריך לקום ולכבוש את הארץ מאחרים, קל וחומר שאסור לתת מה שכבר בידנו. "חלילה לנו להתבטל מהמצוה החמורה שבחמורות של כיבוש ארץ הקודש וקנינה... שאין שום התנצלות להתבטל ממצוה חיובית".²²⁶ קל וחומר עם אותו "שלום" מדומה וותרני, סותר את גישתו הגאה, הלאומית ביותר, ואישיותו התקיפה והמעוזה.

²¹² עולת ראייה ב, עמ' מג-מד, שעניינו הוא "סדור חיי המין האנושי כולו על פי דרכי האהבה והאחווה".

²¹³ אורות, עמ' יד.

²¹⁴ לעיל בהערה 195.

²¹⁵ לעיל הערות 183-185, ו-196-200.

²¹⁶ אך ראו לעיל ליד הערה 86.

²¹⁷ המצע המקורי של אגודת ישראל כללה התנגדות מפורשת לכל שאיפה מדינית לפני בואו של המשיח, אך אחרי השואה, נפרדו הרוב המוחץ מהנטורי-קרתא ותמכו, לפחות de-facto, בחיוניות של מדינה וצבא הגנה לישראל, ראו מ' פרידמן,

החברה החרדית-מקורות, מגמות ותהליכים, עמ' 26-39, <http://jiis.org.il/upload/haredcom.pdf>.

²¹⁸ ראו צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 95-100, וכפי ש"דרש" הרצב"י, כתב הרב "הסתוריה" מלשון הסתר-יה.

²¹⁹ אגרות הראיה א, עמ' ריד, על פי ויקרא רבה, כז, ב.

²²⁰ ראו בהרחבה במאמרי, "חכמת ישראל בקדושתה": חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי-מדעי אמת, טללי אורות יג (תשס"ז), עמ' 309-340; "מבחינים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה מדעי-ביקורתי", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 243-272; הרב ארי יצחק שבט, והרב פרופ' נריה גוטל, "פרסום ראשון של תכנית הלימודים בישיבת מרכז הרב בשנה"ל תרפ"ו", אורשת א (תש"ע), עמ' 1-7; "קשריו של הרב קוק עם הפרופ' הרב שאול ליברמן כמדגם ליחסו למחקר תורני", צוהר לה (טבת, תשס"ט), עמ' 59-66; "אין לנו לירא מביקורת" על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק, צוהר לא (טבת, תשס"ח), 99-114; "תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית", המעיין מז, ד (תמוז, תשס"ז), עמ' 13-24.

²²¹ ראו מאמרי, "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקר-מדעי בישיבת 'מרכז הרב'", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 149-174.

²²² ראו למעלה בהערה 192 לעניינו, "למע"ה (למען ה') להשליך כל העסקים ולעסוק רק בזה".

²²³ אגרות הראיה א, עמ' ק, ראו לעיל הערה 75.

²²⁴ לעיל הערה 56.

²²⁵ לעיל 60.

²²⁶ לעיל הערה 53.

יד. סיכום

משתי הסיבות הללו, האישי ואף יותר, ההיסטורי, למרות שהיה הרצב"י נאמן לחלוטין לדרכו של אביו הרב זצ"ל, טבעי הדבר שדיבר הראי"ה, יחד עם ערך הגבורה והצבאיות, לא פחות על התיאוריה של חזון השלום ונושאים רבים אחרים, שהיו עבורו **תיאורטיים כמעט באותה מידה**. לעומת הרצב"י, שהתייחס יותר, באופן **פרופורציונאלי**, לאתגרים הנוכחים, כמו גבורה וצבאיות, שבדורו כבר אינם תיאורטיים אלא **מעשיים**, ועם נסיבות היסטוריות ורבבות תלמידים שיכולים להוציאם אל הפועל. ראינו שעם התגברות ההתפרעויות הערביות, דיבר הרב יותר על גבורה ונקמה ופחות על שלום, אין סיבה שהרצב"י יעשה אחרת. השוני, הן **באיכות** האירועים המעשיים (השוואה, הקמת המדינה והצבא, המלחמות), והן **בכמות** התלמידים המקשיבים (שהמוניות חייב הפשטה וצמצום מספר האידילים, והתמקדות באלה העומדים על הפרק), מחייב לשים את הנושאים היותר תיאורטיים, שהם כרגע יותר מופשטים, וגם לא ברי-יישום, על "אש נמוכה" יותר, כפי שעשה גם הרב בעניינים אחרים. שניהם היו תמימי-דעים בערכים הנעלים של הגבורה הלאומית, הן מסיבות "לכתחילה", והן מסיבות של "בדיעבד" (שהוא ה"לכתחילה של הקב"ה" עבורנו בדורנו²²⁷), של כיבוש ויישוב ארץ ישראל, ושל השלום האוניברסאלי גם יחד, ועל ה"תפארת" ההרמונית שביניהם.²²⁸ העובדה שגדול הדור, "עוד לפני היות חיילים בישראל, שר הוא לגבורה הישראלית... הפיזית",²²⁸ היא מספיק מפתיעה וחדשנית. לדרוש שיתייחס אף יותר לנושא זה, שבזמנו היה לרוב תיאורטי, הוא פשוט אנכרוניזם.

²²⁷ עיקרון זה של הרב קוק מנוסח היטב על ידי הרצב"י, לנתיבות ישראל א, עמ' קלה-קלו. הרחבתי על כך במאמרי, "איגרת הרב קוק בנושא תלמוד תורה לנשים", מאורות ליהודה- ספר יובל לכב' הר"י פליקס, עמ' 355-359. ראו גם בהערה 131.

²²⁸ עורך: ח"כ לשעבר, מנחם הכהן, "צנחנים בחדרו של הרב קוק", מחניים, גליון לג, כרך ד, י"ג תמוז תשי"ז, עמ' 10, וראו לעיל הערה 14.